

Jakub Szczepański¹

Ceglana tożsamość. Dziedzictwo materialne jako rdzeń gdańskich tożsamości

Architektura jest istotnym czynnikiem gdańskiej tożsamości (Dymnicka, Szczepański 2016). Ważnym elementem tworzącym gdańską architektoniczną tożsamość był i jest lokalny materiał budowlany, jakim jest cegła. Powodem masowego stosowania tego materiału budowlanego na Pomorzu Gdańskim jest geologia regionu. Na południowym wybrzeżu Bałtyku nie występuje kamień nadający się do budowy murów. Nie ma tu piaskowca ani granitu, na polach można znaleźć tylko głazy przywleczone przez lodowiec ze Skandynawii. Narzutowy granit i inne twarde skały są trudne w obróbce i można z nich z powodzeniem wykonać fundamenty i podmurówki. Wznoszenie ścian budynków z tych kamieni jest trudne i drogie. Na terenie Pomorza Gdańskiego nie ma natomiast problemów ze znalezieniem gliny nadającej się do wyrobu cegły. Pierwsze murowane budynki z wypalanej cegły powstały w Gdańsku pod koniec XII w. Wzniesiono je według wzorców wypracowanych na terenie Niemiec, Danii oraz Małopolski i Wielkopolskich, z istotnym udziałem zakonników cysterskich i dominikańskich (Samól 2016). W średniowieczu cegła upowszechniła się, a od XV do XVII w., w okresie największego rozkwitu gospodarczego i kulturalnego Gdańska, kiedy to powstało najwięcej znaczących budowli stanowiących do dzisiaj o obliczu miasta, była podstawowym materiałem budowlanym.

Tak jak w całej Polsce, w Gdańsku stosowano przede wszystkim cegły o barwie ciemnoczerwonej (Płuska 2009). Wyjątek stanowiła żółta cegła importowana z Niderlandów, zastosowana w niektórych obiektach, np. w Zielonej Bramie, od XVI do XVIII w. Gdańskie budowle, zarówno prywatne domy, jak i obiekty publiczne, w średniowieczu i w okresie nowożytnym, były w większości tynkowane.

¹ Dr hab. inż. arch. Jakub Szczepański, prodziekan ds. nauki, Wydział Architektury Politechniki Gdańskiej; jakub.szczepanski@pg.edu.pl.

Do XVII w. dominującym kolorem elewacji budynków w Gdańsku była jednak czerwień cegły, ponieważ najbardziej powszechną stosowaną w tym czasie barwą elewacji był kolor czerwieni żelazowej, określanej w historycznych źródłach jako „ceglasty” (Kriegseisen 2017: 60).

Ceglane elewacje, choć częściowo ukryte pod ceglastą farbą, miały wszystkie kościoły w śródmieściu miasta, oba ratusze – Głównomiejski i Staromiejski, Wielka i Mała Zbrojownia, trzy z czterech głównych bram miasta: Brama Długich Ogrodów (Żuławska), Brama św. Jakuba i Brama Nizinna, choć ta ostatnia tylko z jednej strony. W XVIII stuleciu i w pierwszej połowie wieku XIX nastąpił odwrót od ceglastej kolorystyki. Czasy te były jednak okresem gospodarczego застоju. Wzniesiono wówczas jedynie nieliczne nowe budowle i przebudowano część dawnych obiektów, zmieniając ich kolorystykę z czerwonej na żółtą lub szarą. W ten sposób potraktowano na przykład Bramę Zieloną i Ratusz Staromiejski. Wraz z poprawą sytuacji gospodarczej miasta po 1870 r. nastąpił powrót do użycia cegieł jako podstawowego materiału eksponowanego w elewacjach. Wszystkie istotne budowle miasta wzniesione w ostatniej ćwierci XIX i w pierwszych latach XX w., jak Dworzec Główny, kampus Politechniki, Wielka Synagoga, budynki lokalnych władz, miejskie archiwum i biblioteka, koszary, hala targowa, wojskowa komendantura, ważniejsze szkoły, kościoły czy też banki wzniesiono w stylistyce neogotyku i neorenesansu eksponującego czerwoną cegłę. Dopiero w ostatnich latach przed pierwszą wojną światową nastąpił odwrót od tej tendencji. Wzniesione w latach 1905–1909 gmach seminarium nauczycielskiego, zbudowana w latach 1912–1914 dyrekcja kolei i kościół Chrystusa we Wrzeszczu z lat 1913–1916 zostały otynkowane i pomalowane na jasne kolory. Były to jednak tylko nieliczne wyjątki od niepisanej reguły nakazującej stosowanie cegły jako materiału na fasady reprezentacyjnych gdańskich obiektów. W architekturze mieszkaniowej stosowanie elewacyjnej cegły nie było tak powszechne jak w budynkach publicznych, ale także widoczne. Ceglana architektura oparta na wzorach północnego renesansu miała na przełomie XIX i XX w. nie tylko nawiązywać do lokalnej tradycji, ale także demonstrować niemieckość miasta (Omilanowska 2008). W okresie międzywojennym, mimo zmian, jakie wprowadził do światowej architektury główny nurt modernizmu, w Gdańsku nadal elewacje wielu znaczących budowli wykonywano z tradycyjnej czerwonej cegły. Przykładami są tu: budynek Kasy Chorych przy ul. Wałowej z lat 1925–1926 autorstwa Adolfa Bielefelda, tego samego architekta poczta we Wrzeszczu i szkoła Pestalozzkiego zaprojektowana przez Martina Kiesslinga oraz Alberta Krügera, wzniesiona w 1929 r.

Polacy, którzy po 1945 r. zaczęli napływać do Gdańska, początkowo niechętnie odnosili się do architektonicznego krajobrazu miasta (Friedrich 2015; Szczeptański 2009). Przyczyną była nie tylko politycznie uwarunkowana niechęć do niemieckiej, w rozumieniu przybyszy, architektury. Istotne były także estetyczne

przyzwyczajenia twórców i odbiorców architektury. W centralnej, południowej i wschodniej Polsce ściany z czerwonej cegły jednoznacznie kojarzono z tanią architekturą budynków fabrycznych. Takie skojarzenia miał wybitny architekt Witold Minkiewicz, przed wojną profesor i rektor Politechniki Lwowskiej, który po 1945 r. odbudowywał kampus Politechniki Gdańskiej. Na początku XX w. Politechnika Lwowska potrzebowała rozbudowy, w tym wzniesienia budynku laboratorium maszynowego (Szczepański 2018). Grupa pracowników uczelni działających w organizacji Polskie Towarzystwo Politechniczne odbyła kilka podróży po Europie, w tym do Gdańska, co nie pozostało bez wpływu na rozwiązania architektoniczne (Kozłowski 1927). W 1912 r. Witold Minkiewicz wykonał projekt nowego laboratorium, niewątpliwie nawiązujący do wzniesionego kilka lat wcześniej podobnego budynku w Gdańsku. Minkiewicz zaproponował ceglane elewacje obiektu i podobną do gdańskiej kompozycję fasady. Budynek miał stanąć w oddaleniu od kampusu uczelni, jednak ostatecznie zdecydowano się na zmianę lokalizacji i wzniesienie go w pobliżu głównych gmachów Politechniki. Budowę rozpoczęto w 1914 r., jednak nie dokończono ze względu na wybuch wojny. Dopiero w 1922 r. możliwa była kontynuacja budowy. W ostatecznym projekcie Minkiewicz zastosował już jednak zupełnie inną stylistykę. Zaprojektował otynkowane fasady, nie mające nic wspólnego z gdańskim pierwowzorem. Sam autor projektu argumentował zmianę stylistyki zmianą lokalizacji obiektu (Minkiewicz 1926). Architekt w zgodzie z opinią władz uczelni uważał, że nietynkowana cegła jest dopuszczalna w położonym na uboczu budynku o charakterze fabrycznym. W centrum miasta trzeba jednak zastosować odpowiednio reprezentacyjne formy neorenesansowe i klasycystyczne. Północną stylistykę z elewacjami z czerwonej nietynkowanej cegły, który w Gdańsku uważany był za kwintesencję świetności i bogactwa, we Lwowie uznano za fabryczną architekturę niegodną prestiżowej lokalizacji.

Mieszkańcy Gdańska w końcu zaakceptowali jednak ceglane elewacje. Pojawiły się one nie tylko w obiektach nawiązujących do historycznej architektury, ale także w realizacjach uchodzących w momencie powstania za nowoczesne, wręcz awangardowe. Czerwoną cegłę zastosował w kilku swoich realizacjach w centrum miasta Szczepan Baum, architekt, który wywarł znaczący wpływ na krajobraz Gdańska po drugiej wojnie światowej. Takie rozwiązanie pojawia się w budynku Miastoprojektu z lat 1962–1966, we wzniesionym w latach 1968–1974 budynku Domu Technika i w dolnej części hotelu Orbis-Hevelius z lat 1971–1979. Także w niezrealizowanym projekcie zachodniej pierzei Targu Węglowego z końca lat dziewięćdziesiątych XX w. Antoniego Taraszkiewicza, Piotra Mazura i Wojciecha Targowskiego i w zrealizowanym przez ten sam zespół City Forum, które znaczna część gdańskiej opinii publicznej uznała za nienawiązujące do gdańskiej tradycji (Parell 1998), autorzy zaproponowali czerwoną cegłę w elewacjach. Jednym

z najbardziej istotnych nowych obiektów na terenie historycznego śródmieścia Gdańska jest budynek Teatru Szekspirowskiego wybudowany w latach 2011–2014. Autor projektu, włoski architekt Renato Rizzi, rozważał użycie czerwonej cegły w elewacjach, ostatecznie zdecydował się na wykonaną tradycyjnymi metodami, ręcznie formowaną cegłę, jednak nie czerwoną, a ciemną, niemal czarną (Węclawowicz-Gyurkovich 2016), wnosząc nowy głos w architektonicznej dyskusji o cegle w krajobrazie Gdańska.

Literatura

- Dymnicka M., Szczepański J., 2016, *Dilemmas of Identity in Contemporary Cities. The City of Gdansk as an Example*, Procedia Engineering, nr 161.
- Friedrich J., 2015, *Odbudowa Głównego Miasta w Gdańsku w latach 1945–1960*, Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- Kozłowski S., 1927, *Wycieczki naukowe* [w:] M. Matakiewicz (red.), *Polskie Towarzystwo Politechniczne we Lwowie 1877–1927*, Lwów: Polskie Towarzystwo Politechniczne we Lwowie.
- Kriegseisen A., 2017, *Fasady nowożytnych kamienic Gdańska. Wystrój barwny jako dopełnienie koncepcji architektonicznej*, rozprawa doktorska, Wydział Architektury Politechniki Gdańskiej (mpis).
- Omilanowska, M., 2008, *Architektura Gdańska lat 1871–1914; gdańska czy(li) niemiecka?* [w:] D. Nowacki (red.), *Mecenat artystyczny a oblicze miasta. Materiały LVI Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki Kraków 8–10 XI 2007*, Kraków: Stowarzyszenie Historyków Sztuki.
- Parell L., 1998, *Targ o Węglowy*, 30 Dni, nr 2.
- Płuska I., 2009, *800 lat cegielnictwa na ziemiach polskich – rozwój historyczny w aspekcie technologicznym i estetycznym*, Wiadomości Konserwatorskie, nr 26.
- Samól P., 2016, *The Origins of the Brick Architecture in Pomerania*, “3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM2016”, book 4, vol. 2, Sofia.
- Szczepański J., 2009, *Odbudowa kościołów Gdańska po II wojnie światowej*, Gdańsk: Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej.
- Szczepański J., 2018, *The Main Buildings of Technical Universities in Lviv, Warsaw, Gdańsk and Wrocław. Neo-Renaissance Architecture Parlante*, SGEM2018 Florence ART Conference Proceedings, vol. 5.
- Węclawowicz-Gyurkovich E., 2016, *Nowy Teatr Szekspirowski w Gdańsku*, Wiadomości Konserwatorskie, nr 47.